

УДК 376.3-056.14

Ілляшенко Т. Д.,

Жук Т. В.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ
БАТЬКАМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ
РОЗВИТКУ**

Ілляшенко Т. Д., Жук Т. В. Актуальні питання психологічної допомоги батькам, які виховують дітей з порушеннями розвитку. У статті висвітлюється стан вивчення психологічних проблем батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку, та методичні питання надання їм психологічної допомоги. Зокрема, розглядається виникнення у батьків різних психологічних захистів, серед яких провідним є підсвідоме неприйняття реальної дитини з її порушеннями розвитку і невизнання самих порушень, що зумовлює смисловий бар'єр між батьками та фахівцями, які працюють з дитиною.

Окреслено завдання психологічного супроводу батьків, реалізація яких можлива в умовах інклюзивно-ресурсних центрів, що сьогодні набувають розвитку в Україні. Розглядаються методи та конкретні методики діагностичної і психокорекційної роботи з батьками.

***Ключові слова:** батьки, які виховують дітей з порушенням розвитку, психологічний захист, гіперопіка, психологічний супровід, психологічна діагностика, психологічна корекція, психолого-педагогічна компетентність.*

Ильяшенко Т. Д., Жук Т. В. Актуальные вопросы психологической помощи родителям, которые воспитывают детей с нарушениями развития. В статье освещается состояние изучения психологических проблем родителей, которые воспитывают детей с нарушениями развития, и методические вопросы оказания им психологической помощи. В частности, рассматривается возникновение у родителей различных психологических защит, среди которых ведущей является

подсознательное неприятие реального ребенка и отрицание нарушений его развития, вследствие чего возникает смысловой барьер между родителями и специалистами, которые работают с ребенком.

Определены задачи психологического сопровождения родителей, реализация которых возможна в условиях инклюзивно-ресурсных центров, развивающихся в Украине. Рассматриваются методы и конкретные методики диагностической и психокоррекционной работы с родителями.

Ключевые слова: *родители, которые воспитывают детей с нарушениями развития, психологическая защита, гиперопека, психологическое сопровождение, психологическая диагностика, психологическая коррекция, психолого-педагогическая компетентность.*

Упровадження нових форм навчання дітей з особливими потребами (тут ми маємо на увазі дітей з порушенням психофізичного розвитку) наскрізь пронизане ідеєю активності батьків. Особливо високі вимоги ставлять перед батьками умови інклюзивного й інтегрованого навчання, у процесі якого на батьків як рівноправних партнерів команди фахівців покладаються значні педагогічні завдання. Нездатність сім'ї співпрацювати з педагогом у деяких країнах розглядається як протипоказання для включення дитини в систему такого навчання [2, с. 272].

Необхідність підвищення педагогічної компетентності батьків одразу яскраво виявилася, як тільки перед ними постав вибір із різних форм навчання дитини, що після єдино можливої спеціальної школи (переважно інтернату) було новим для нашого суспільства. Недосвідченість батьків у поєднанні з великою активністю щодо захисту свого права вибору привела до численних помилок на шкоду дітям. Водночас фахівці

відзначають надзвичайно низьку ефективність використання батьками рекомендацій щодо педагогічної роботи з дитиною.

Потрібно відзначити, що у вітчизняних психолого-педагогічних наукових дослідженнях і практиці батькам приділялося мало уваги і вона обмежувалася до останнього часу майже виключно освітньою роботою з ними.

Активізації уваги до психологічних проблем батьків, які виховують дитину з психофізичними порушеннями, сприяло знайомство із зарубіжними дослідженнями, у яких нагромаджено великий досвід з цього питання. Вони дозволили поглянути на батьків, у яких народилася дитина з певними порушеннями розвитку, як на групу ризику, що переживає складні життєві колізії, з яких часто вийти на конструктивне бачення свого подальшого життя і життя своєї дитини самостійно не може. Такі батьки, щоб зберегти повноцінне соціальне функціонування, у якому найважливішим є батьківство, потребують різних способів психологічної допомоги.

Сьогодні на пострадянському просторі і в Україні кількість досліджень, спрямованих на вивчення психологічних особливостей батьків, які виховують дітей з порушенням розвитку, зокрема, особливостей їхньої взаємодії з дитиною, стрімко зростає [1; 4; 6; 7; 8; 9; 12; 13; 17; 18; 19]. Проте практика надання батькам психолого-педагогічної допомоги методично забезпечена не достатньо і досі залишається незадовільною.

Метою цієї статті є аналіз стану вивчення психологічних проблем батьків, які виховують дітей з порушенням розвитку, та окреслення завдань і методичного забезпечення їх психологічного супроводу.

У ряді досліджень відзначається необхідність комплексного і багатоаспектного вивчення сімейного середовища, у якому

зростає дитина, що дозволяє відкрити ресурс для оптимізації навчання, розвитку і соціальної інтеграції дітей з психофізичними порушеннями [5; 6; 7].

Дослідження особливостей функціонування сімей, які виховують дітей з різними порушеннями розвитку, виявляють ряд змін у ціннісних орієнтаціях батьків, порушення взаємин між членами сім'ї, зокрема, подружніх, дитячо-батьківських, сиблінгових [3; 6; 7]. Відбуваються деформації особистості та виникнення психологічних захистів, особливо у матері, що, насамперед, відбивається на емоційних стосунках з хворою дитиною і сиблінгами [3; 6; 8].

Встановлено, що у матерів тяжкі порушення розвитку дитини, зокрема, дитячий церебральний параліч, сприяють виникненню психологічних захистів, які виявляються у формі витіснення хвороби та ідеалізації дитини [12]. Усе це створює перепони для продуктивної взаємодії фахівців з батьками і батьків з дитиною через нерозуміння її дійсного стану і потреб, отже, й до неадекватних методів виховання і розвитку.

Складні взаємини у сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями розвитку, розкриваються у дослідженнях ставлення батьків до здорових сиблінгів та впливу хворого сиблінга на формування особистості останніх [3; 8].

Щодо дітей з порушеннями розвитку виявлено переважання гіперопіки, потурання, недостатність вимог-обов'язків, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація. Стосовно здорових дітей виявляються надмірні вимоги-обов'язки і строгі санкції [8]. За таких умов у здорових дітей може виникати негативне ставлення до сиблінга з психофізичними порушеннями, який

зосереджує на собі усю увагу батьків, почувати себе обділеними любов'ю і вважати санкції незаслуженими.

Виявлено також, що здоровим дітям у сім'ї бракує інформації про стан хворого сиблінга, і це зумовлює у них як виникнення необґрунтованих оптимістичних очікувань щодо перспектив його розвитку, так і страхів щодо власного здоров'я [3].

У цілому встановлено, що переважним стилем виховання дітей з психофізичними порушеннями є гіперопіка, яка набуває різних відтінків у залежності від особливостей порушень у дитини і від сімейної атмосфери. Так, у вихованні дитини з порушеннями інтелектуального розвитку часто потуральна гіперопіка у ранньому віці далі змінюється на домінуючу: недоліки поведінки старшої дитини в соціумі змушують батьків дедалі більше її контролювати [4]. Однак і в першому, і в другому випадку гіперопіка є такою формою взаємодії з дитиною, яка не спрямована на її розвиток та формування у неї навичок схвалюваної поведінки.

Домінуюча гіперопіка проявляється навіть у стосунках з дітьми із затримкою психічного розвитку. Це порівняно легке і зворотне порушення розвитку змушує батьків форсовано усувати недоліки дитини шляхом підвищення вимог і тиску, що призводить до її перевантаження і негативних наслідків. Тому психолого-педагогічної допомоги потребують не тільки батьки дітей з вираженими порушеннями психофізичного розвитку, але й ті, які, вважаючи порушення легким, таким, що само минає, схильні або не надавати йому значення, або спішать його усунути силовими методами в скорочені терміни [4].

Найбільш значущою для розуміння психологічного стану батьків і всієї подальшої взаємодії з ними, спрямованої на

розвиток і соціальну адаптацію дитини, на наш погляд, була констатація підсвідомого неприйняття батьками реальної дитини з її порушеннями розвитку [7; 15; 17] та пов'язаного з ним невизнання самих порушень і, відповідно, потреби у рекомендованих медичних і психолого-педагогічних корекційних заходах. Звідси випливає той смисловий бар'єр між батьками і фахівцями, який виявляється у численних конфліктах, і неможливості будь-якої конструктивної діяльності, спрямованої на розвиток і соціальну інтеграцію дитини. Тимчасом сучасними дослідженнями на пострадянському просторі виявлено, що майже половина батьків не готова до прийняття певних порушень у розвитку дитини і у них не формується потреба любити дитину [14].

У зв'язку з названою проблемою привертають увагу дослідження типологічних відмінностей поведінки батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку [1; 14].

Суттєвим кроком до розуміння відмінностей у реагуванні батьків на порушення розвитку дитини є розгляд їхньої поведінки з позицій виокремлених Л. М. Собчик [10] типів реагування індивіда в умовах стресу: стеничного, гіпостеничного і змішаного. Це дозволило В. В. Ткачовій [14] описати відповідно три типи батьків. Найбільш численна група батьків виявлена зі змішаним типом реагування, у якому поєднуються як гіпо- так і гіперстеничні властивості. За Л. Н. Собчик, для такого типу поведінки характерне перекриття каналів поведінкового і невротичного відреагування проблем. Стриманість у виявленні емоцій і внутрішнє переживання проблем веде до виникнення психосоматичних захворювань. Незважаючи на безумовну потребу таких батьків у психокорекційній допомозі для

попередження психологічного виснаження і педагогічних помилок, їх поведінка здебільшого адекватна умовам, у яких вони опинилися. Попри часті прояви гіперопіки вони здатні навчатися і вносити корективи у ставлення до виховання дитини, готові до співпраці і взаємодопомоги з іншими батьками.

Друга група батьків характеризується гіпостенічним типом реагування. Це люди із слабкими вродженими можливостями протистояти стресу і виявляють тривожно-сензитивні риси особистості. Їхня реакція на стрес, зумовлений народженням дитини з психофізичними порушеннями, проявляється високою тривожністю, різними страхами і депресією. Вони мало здатні навчатися догляду за дитиною і набувати психолого-педагогічних знань. Такі батьки погано розрізняють біологічні, зумовлені хворобою, чинники порушення розвитку дитини, і ряд недоліків у її розвитку, зумовлених їхньою бездіяльністю, що веде до педагогічної занедбаності і перешкоджає соціальній адаптації.

Протилежна групі батьків з гіпостенічним типом реагування на стрес інша група, яка характеризується стенічним типом реагування, посиленням опором фрустраційному впливу несприятливих обставин. Батьки цієї групи схильні покладатися на власні переконання у вирішенні проблем дитини і чинять опір рекомендаціям збоку. Автор дослідження робить припущення, що значна кількість осіб з такими рисами особистості серед батьків дітей з вираженими і тяжкими психофізичними порушеннями може бути поясненою як конституційно-особистісними факторами, так і змінами рис особистості під впливом тривалого психопатогенного стресу. На користь останнього свідчить виявлена іншим автором [12] тенденція до

завищення самооцінки у батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку.

Тип батьків зі стенічним реагуванням на стрес найбільш суперечливий. З одного боку, їхня переконаність у здатності подолати будь-які труднощі справді дозволяє розв'язувати складні проблеми у наданні допомоги дитині. З другого боку, активність таких батьків, якщо вона поєднується з неадекватною оцінкою стану дитини, не достатніми психолого-педагогічними знаннями та опором рекомендаціям фахівців, призводить до деструктивних дій.

Наші спостереження та аналіз конфліктних випадків під час взаємодії з батьками у психолого-медико-педагогічній консультації дозволяє зробити припущення щодо механізмів виникнення неадекватної активності стенічних батьків та дій, які приносять очевидну шкоду дитині.

Вихідним у виникненні деструктивних дій цих батьків є те, що вони націлені на досягнення успіху, який виявляється неможливим за умови неприйняття реального стану дитини і поставлених хибних завдань. За цих обставин вони підсвідомо переносять свою активність на інші цілі і спрямовують свою енергію на боротьбу уже з уявлуваними перешкодами, будь-якими способами домагаючись успіху. Такими «перешкодами» зазвичай виявляються лікарі, педагоги і фахівці, які здійснюють психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини.

Конфлікти, пов'язані з намаганням реалізувати хибні плани навчання і розвитку дитини, є типовими серед батьків зі стенічним реагуванням на стрес, які не схильні вносити корективи у свої плани та націлені на активну діяльність і досягнення успіху. Саме неможливість реалізувати свої

уявлення про можливості розвитку дитини запускає механізм деструктивних дій батьків і часто приводить до психопатичних проявів поведінки, які мало піддаються корекції.

Отже, знов-таки впливає кардинальна проблема батьків – адекватність сприйняття стану дитини і прийняття самої дитини. Вона однаково актуальна, якого б типу батьків не торкалася, і її розв'язання є центральним завданням психологічного супроводу батьків, оскільки від нього залежить і успішність підвищення їхньої психолого-педагогічної компетентності, і здатності до співпраці з фахівцями у процесі навчання та соціальної інтеграції дитини.

Виходячи з виявлених проблем батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку, завданнями їх психологічного супроводу є:

1) пом'якшення психологічної травмованості, допомога прийняти порушення розвитку дитини, досягнути безпосереднього емоційного прийняття самої дитини та адекватного ставлення до завдань її навчання і розвитку;

2) оздоровлення взаємин у сім'ї, зокрема, спілкування з дитиною, яка має порушення в психофізичному розвитку;

3) підвищення психолого-педагогічної компетентності та засвоєння таких форм взаємодії з дитиною, які сприяють її розвитку і соціальній інтеграції.

4) поліпшення соціального функціонування сім'ї.

Реалізації поставлених завдань психологічного супроводу батьків великою мірою може сприяти широке впровадження системи раннього втручання, яка передбачає активну участь батьків [5; 9]. Залучення батьків до роботи над розвитком дитини у перші роки її життя і позитивні результати вкладеної праці допомагають батькам адекватно сприймати проблеми

дитини та переключитися з неконструктивного переживання непоправних втрат на продуктивну діяльність. Її позитивні наслідки виявляються не тільки в оздоровленні взаємин з дитиною, але й у сім'ї в цілому, поліпшенню соціального функціонування батьків: розширенню кола спілкування та можливостей самореалізації. Тому система раннього втручання є не менш корисною для збереження психологічного здоров'я батьків, ніж для розвитку дітей.

Методичні рекомендації щодо психологічного супроводу батьків дітей з порушеннями розвитку, які останнім часом з'являються в країнах пострадянського простору, орієнтовані головним чином на практичних психологів, які працюють у спеціальних закладах освіти для дітей з особливими освітніми потребами, у реабілітаційних центрах, медичних закладах, де надається допомога дітям з порушеннями розвитку [6; 7].

В Україні, крім названих закладів, значний потенціал щодо психологічного супроводу батьків дітей з порушеннями розвитку мають інклюзивно-ресурсні центри, які сьогодні переживають період свого становлення. Саме інклюзивно-ресурсний центр, відкритий до застосування сучасного світового досвіду соціальної інтеграції дітей з порушеннями розвитку, може стати осередком повною мірою впровадження психологічного супроводу батьків.

Система психолого-педагогічних послуг, які надаються батькам, включає діагностику, консультування та корекцію виявленої не достатньої ефективності у сімейному вихованні і розвитку дитини.

Реалізація поставлених завдань у психологічному супроводі батьків передбачає, насамперед, вивчення рис особистості батьків та їхнього актуального емоційного стану, особливостей

їхнього ставлення до хворої дитини та здорових сиблінгів, психологічного клімату сім'ї в цілому, компетентності батьків щодо порушення розвитку дитини, можливостей її розвитку і соціальної адаптації, вибору умов її навчання, їхньої здатності виконувати партнерські функції у команді психологічного супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання.

Потребують уваги методи та конкретні діагностичні методики, а також форми психокорекційної роботи з батьками.

Провідні фахівці з питань допомоги батькам, які виховують дітей з порушеннями розвитку [6; 7], застерігають від одностороннього захоплення тестуванням, наголошуючи, що «застосування тестів не є необхідною умовою для правильного встановлення психологічного діагнозу, так само й тестові методики не завжди придатні для вивчення дітей з проблемами в розвитку і особливостей їхнього сімейного виховання. Психологічний діагноз може бути встановленим не тільки на основі використання тестових методів, але й на основі спостереження, в ході спрямованих індивідуальних бесід з дитиною, батьками» [7, с. 45].

Дуже інформативним є спостереження взаємодії батьків з дитиною. Тому навіть у тих випадках, коли дитина проходить детальне і різнобічне обстеження різними фахівцями інклюзивно-ресурсного центру, її необхідно включати у процес психологічного обстеження батьків. Виконання різних ігрових завдань дитиною батьки сприймають як діагностичне обстеження і переживають певне напруження, виявляючи при цьому типові для них реакції. Різне емоційне забарвлення батьківських реакцій на дії дитини та психолога, який працює з нею, зокрема, прояви агресії до психолога та звинувачення його

у не компетентно поставлених завданнях перед дитиною є діагностично значущими для визначення характеру прийняття-неприйняття порушень розвитку дитини, батьківсько-дитячих стосунків, моделі сімейного виховання і типологічних особливостей батьків. Усе це підтверджується у подальшому спілкуванні з батьками та під час застосування спеціальних діагностичних методик.

Крім батьківських реакцій на процес виконання дитиною різних завдань, не менш цінну інформацію можна отримати і про саму дитину. Застосування методу навчального експерименту (оцінка здатності дитини поліпшувати виконання завдання під впливом допомоги, успішніше повторне виконання того самого завдання чи аналогічного) [11], дозволяє зробити висновки про можливість її подальшого розвитку – навчуваність та визначити зміст розвиткових занять з нею, міру потрібної їй самостійності та співвіднести потреби дитини з реальним ставленням батьків до її розвитку.

Зазначимо, що перехід від бесіди з батьками та психолого-педагогічної роботи з дитиною до прямого вивчення психологічних особливостей самих батьків може сприйматися ними насторожено, а то й негативно, адже здебільшого своє звернення до психолога вони розуміють як вирішення проблем дитини [5]. Необхідність виконання ними ряду діагностичних завдань потребуватиме тактовних пояснень.

Для психологічного вивчення батьків доцільно використовувати необхідний мінімум методик та надавати перевагу не дуже складним і таким, що не потребують тривалої роботи.

У психологічному вивченні батьків важливе місце займає застосування різних опитувальників.

Не складною для виконання і досить інформативною є розроблена В. В. Ткачовою анкета «Психологічний тип батьків» [14].

Отримані з допомогою цієї анкети відомості добре співвідносяться з результатами бесіди з батьками та спостереження їхньої поведінки під час роботи психолога з дитиною.

Автори методичних розробок щодо психологічного вивчення ставлення батьків до дитини з порушеннями розвитку [6; 14] рекомендують використання відомого опитувального батьківського ставлення А. Я. Варги – В. В. Століна. За даними, які наводять І. Ю. Левченко і В. В. Ткачова [6], більше, ніж третина батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку, сприймає їх як «маленьких невдах». Більше ніж половина схильні до авторитарної гіперсоціалізації, виявляючи до дитини високі вимоги і не достатньо уваги до її потреб. Симбіотичні зв'язки виявляються не часто. І тільки 2 % батьків використовують оптимальний стиль взаємин з дитиною – «кооперацію», співпрацюючи з нею.

Наш досвід використання названого опитувальника виявив потребу певної адаптації тлумачення деяких стандартних відповідей батьками дітей з порушеннями розвитку. Так у роботі з матерями, які виховують дітей з досить тяжким ураженням опорно-рухового апарату переважно через дитячий церебральний параліч і зі збереженими інтелектуальними функціями, виявлено дещо інше розуміння змісту твердження «Я вважаю за свій обов'язок знати все, що думає моя дитина», яке часто не поєднується з іншими твердженнями, що свідчать про надмірний контроль, і більше виявляють тенденцію до симбіотичного зв'язку.

Так само потребує поправки тлумачення твердження «Моя дитина не досягне успіху в житті». Чим більш виражені проблеми дитини, тим частіше батьки вважають, що вона не досягне успіхів, порівнюючи їх з можливостями здорових дітей. Таке твердження є більше реалістичним прийняттям ситуації, ніж відкиненням дитини. У цілому аналіз усіх виборів тверджень опитувальника та поєднання їх з іншими методами дослідження дозволяє створити уявлення про характер взаємин батьки – дитина.

Серед інших діагностичних методик для виявлення взаємин дитини з порушенням розвитку у сім'ї та найближчому оточенні деякі автори рекомендують фільм-тест Рене Жиля [6].

Виходячи з нашого досвіду роботи з різними категоріями дітей з порушенням психофізичного розвитку, треба зауважити, що застосування повного комплексу завдань методики Рене Жиля для окремих категорій дітей може виявитися надто складним, а результати через не достатнє розуміння ними зображених ситуацій і запитань не достовірними. У таких випадках корисну інформацію можна отримати, застосовуючи окремі завдання вибірково, і давати результатам їх виконання якісну оцінку. Насамперед, таким чином можна отримати відомості про переваги, які надає дитина у спілкування з членами сім'ї, з ровесниками.

Для виявлення динаміки функціонування сім'ї у зв'язку з народженням дитини з порушенням розвитку В. В. Ткачова [6; 13] пропонує свою модифікацію тесту «Сімейна соціограма» Е. Г. Ейдеміллера, яка допомагає виявити позитивні чи негативні зміни, що відбулися у подружніх взаєминах, стосунки кожного з батьків з хворою дитиною, стосунки між сиблінгами тощо.

Практикується письмове викладення батьками своїх проблем [13].

Батькам повідомляють, що вони можуть вільно висловити усі свої переживання, пов'язані з народженням і вихованням проблемної дитини, і їхня сповідь залишиться конфіденційною. Тимчасом вона допоможе психологу краще зрозуміти їхнє становище і можливості його поліпшення. Це завдання не однаково доступне всім батькам. Насамперед, воно пов'язане з умінням і навичками висловлюватися письмово. Очевидно, різною буде потреба висловитись в залежності від емоційного напруження, яке переживають батьки, і від тяжкості порушень розвитку дитини.

Ми практикували вільні самозвіти матерів, які виховують дітей з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, і наш досвід показав більшу, ніж зазвичай очікується, готовність матерів до письмової сповіді. Виконання цього завдання корисне не тільки для психолога, який отримує цікаву нестандартну інформацію про життя батьків з проблемною дитиною, але воно справляє на батьків психотерапевтичний вплив, бо певною мірою дає вихід затамованим переживанням.

Розв'язанню виявлених проблем батьків сприяє включення їх у роботу з групою батьків. Групова робота з батьками, як показує досвід, починається з допомоги батькам розширити соціальні контакти та познайомитися з іншими сім'ями, що мають подібні проблеми. Для цього корисними є і святкові зустрічі батьків, які успішно організовували деякі психолого-медико-педагогічні консультації. Такі зустрічі, які дозволяють батькам встановити контакти між собою, є підготовкою до цілеспрямованої психокорекційної і освітньої роботи з ними.

Формою роботи групи, яка дає багато простору для активності усіх її учасників, є батьківський семінар. Залежно від завдань,

які розв'язуються у групі, вона може формуватися з батьків як за особливостями порушень у їхніх дітей, так і за якоюсь проблемою (наприклад, гіперопіка), важливою для виховання дітей з різними порушеннями.

У роботі семінару поєднуються різні форми роботи: традиційні – лекції і активні – взаємодія батьків у процесі групової дискусії, виконання та обговоренні тематичних домашніх завдань, рольова гра тощо.

Отже, сьогодні уже є достатньо як досліджень з вивчення проблем батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку, так і методичних напрацювань для організації корекційної роботи з ними. Разом з тим дуже актуальним питанням є підвищення кваліфікації психологів до психокорекційної роботи з названою категорією батьків. Підготовку психологів до такої роботи доцільно включити у план діяльності обласних ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти та у план підготовки психологів до роботи в інклюзивно-ресурсних центрах. Спецкурси з такої роботи є необхідними у фаховій підготовці психологів у відповідних закладах вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Буковська О. О. Напрямки психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами / О. О. Буковська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. – 2013. – Вип. 114. – С. 12-16.
2. Зиглер Е. Тлумачення розумової відсталості / Е. Зиглер, Р. М. Ходапп; пер. з англ. О. Г. Карагодіна. – К. : Сфера, 2008. – 344 с.
3. Карпа М. І. Особливості психосоціального розвитку сиблінгів дітей з психофізичними вадами : дис. ... кандидата психолог. наук : 19.00.07 / Карпа Мар'яна Ігорівна. – К., 2007. – 214 с.
4. Красильникова Е. Д.   Функционирование   семей,

воспитывающих детей с различными вариантами нарушения психического развития: дисс. канд. психолог. наук : 19.00.04 / Красильникова Елена Дмитриевна. – Санкт-Петербург, 2013. – 244 с.

5. Кукуруза Г. В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія / Г. В. Кукуруза. – Харків: Точка, 2013. – 244 с.

6. Левченко И. Ю. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии / И. Ю. Левченко, В. В. Ткачева. – Москва: Просвещение, 2008. – 240 с.

7. Мамайчук И. И. Психологическое сопровождение родителей детей с нарушениями в психическом развитии / И. И. Мамайчук // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина: науч. журн. – 2013. – Т. 3. – № 3. – С. 37–47.

8. Островська К. О. Психологічні особливості ставлення матерів до їх здорових дітей та дітей з обмеженими можливостями / К. О. Островська // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова: збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2015. – Вип. 29. – Сер. №19. Корекційна педагогіка і соціальна психологія. – С. 213–219.

9. Психолого-педагогічний супровід сім'ї у роботі психолого-медико-педагогічної консультації: електронний ресурс / за ред. А. Г. Обухівської. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 66 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/705351/1/%D0%A1%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4_%D1%81%D1%96%D0%BC%D1%97.pdf?fbclid=IwAR03Nd8aJF1VtWoryeBgYyZu7u0qxlicMyfpner1669V0Y3PY8Kju4N5AcM

10. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л.Н. Собчик. – СПб.: Речь, 2005. – 624 с.

11. Стадненко Н. М. Методика діагностики відхилень в інтелектуальному розвитку молодших школярів. Видання друге, перероблене і доповнене / Н. М. Стадненко, Т. Д. Ілляшенко, А. Г. Обухівська. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2006. – 36 с.: Дидактичний матеріал : комплект А і комплект Б (45 арк.).

12. Тихомирова В. С. Психологические особенности матерей детей дошкольного возраста с церебральным параличом: дисс. ... кандидата психолог. наук: 19.00.04 / Тихомирова Виктория Сергеевна. – Санкт-Петербург, 2013. – 220 с.

13. Тичина К. О. Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення : дис. кандидата психолог. наук : 19-00-08 / Тичина Катерина Олександрівна. – Київ, 2018. – 303 с.

14. Ткачева В. В. Психологическое изучение семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии. / В.В. Ткачева. – Москва: Психология: МПСИ, 2004. 192 с.

15. Ткачева В. В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии: учебное пособие / В. В. Ткачева. – Москва: АСТ: Астрель, 2007. – 318 с.

16. Фюр Гурли. Запрещенное горе. Об ожиданиях и горе, связанных с ребенком, родившимся с особенностями развития / Гурли Фюр; пер. с шведск. Т. Антончик. – Минск: ОО «БелАПДИиМИ», 2008. – 84 с.

17. Хмизова О. В. Організація психокорекційної роботи з батьками дітей з особливими потребами як складова цілісного процесу ранньої соціальної реабілітації / О. В. Хмизова, Н. В. Остапенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково-методичний журнал. – 2011. – № ¾. – С. 203–211.

18. Царькова О. В. Феномен психологічного відторгнення допомоги у батьків, які виховують дітей з особливими потребами / О. В. Царькова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 208–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2_12_40.

19. Шульженко Д. І. Психолого-педагогічні проблеми емоційних станів батьків дітей раннього віку з порушеннями розвитку / Д. І. Шульженко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Вип. 34. – С. 178–184.

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Bukovska O. O. Napriamky psykholohichnoi dopomohy sim'iam, yaki vykhovuiut dytynu z osoblyvymy potrebamy / O. O. Bukovska // Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser. : Psykholohichni nauky. – 2013. – Vyp. 114. – S. 12-16.
2. Zyhler E. Tlumachennia rozumovoi vidstalosti / E. Zyhler, R. M. Khodapp; per. z anhl. O. H. Karahodina. – K. : Sfera, 2008. – 344 s.
3. Karpa M. I. Osoblyvosti psykhosotsialnoho rozvytku syblinhiv ditei z psykho-fizychnymy vadamy : dys. ... kandydata psykholoh. nauk : 19.00.07 / Karpa Mar'iana Ihorivna. – K., 2007. – 214 s.
4. Krasil'nikova E. D. Funkcionirovanie semej, vospityvajushhiih detej s razlichnymi variantami narushenija psihicheskogo razvitija : diss. ... kand. psiholog. nauk : 19.00.04 / Krasil'nikova Elena Dmitrievna. – Sankt-Peterburg, 2013. – 244 s.
5. Kukuza H. V. Psykholohichna model rannoho vtruchannia: dopomoha sim'iam, shcho vykhovuiut ditei rannoho viku z porushenniamy rozvytku : monohrafiia / H. V. Kukuza. – Kharkiv : Tochka, 2013. – 244 s.
6. Levchenko I. Ju. Psihologieskaja pomoshh' sem'e, vospityvajushhej rebenka s otklonenijami v razvitii / I. Ju. Levchenko, V. V. Tkacheva. – Moskva : Prosveshhenie, 2008. – 240 s.
7. Mamajchuk I. I. Psihologicheskoe soprovozhdenie roditel'ej detej s narushenijami v psihicheskom razvitii / I. I. Mamajchuk // Vestnik LGU im. A. S. Pushkina : nauch. zhurn. – 2013. – T. 3. – № 3. – S. 37–47.
8. Ostrovska K. O. Psykholohichni osoblyvosti stavlennia materiv do yikh zdorovykh ditei ta ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy / K. O. Ostrovska // Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova : zbirnyk naukovykh prats / za red. V. M. Synova. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova. – 2015. – Vyp. 29. – Ser. №19. Korektsiina pedahohika i sotsialna psykholohiia. – S. 213–219.
9. Psykholoho-pedahohichniy suprovid sim'i u roboti psykholoho-medykopedahohichnoi konsultatsii : elektronnyi resurs / za red. A. H. Obukhivskoi. Kyiv : Ukrainyskiy NMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2015. 66 s. URL: http://lib.iitta.gov.ua/705351/1/%D0%A1%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4_%D1%81%D1%96%D0%BC%D1%97.pdf?fbclid=IwAR03Nd8aJF1VtWoryeBgYyZu7u0qxlicMyfPner1669V0Y3P

[Y8Kiu4N5AcM](#)

10. Sobchik L. N. Psihologija individual'nosti. Teorija i praktika psihodiagnostiki / L.N. Sobchik. – SPb. : Rech', 2005. – 624 s.

11. Stadnenko N. M. Metodyka diahnostyky vidkhylen v intelektualnomu rozvytku molodshykh shkoliariv. Vydannia druhe, pereroblene i dopovnene / N. M. Stadnenko, T. D. Illiashenko, A. H. Obukhivska. – Kam'ianets-Podilskiy : Vydavets PP Zvoleiko D. H., 2006. – 36 s. : Dydaktychnyi material : komplet A i komplet B (45 ark.).

12. Tihomirova V. S. Psihologicheskie osobennosti materej detej doshkol'nogo vozrasta s cerebral'nym paralichem : diss. ... kandidata psiholog. nauk : 19.00.04 / Tihomirova Viktorija Sergeevna. – Sankt-Peterburg, 2013. – 220 s.

13. Tychyna K. O. Osoblyvosti mizhosobystisnykh stosunkiv u sim'iakh, shcho vykhovuiut ditei starshoho doshkilnogo viku z tiazhkymy porushenniamy movlennia : dys. ... kandydata psykholoh. nauk : 19-00-08 / Tychyna Kateryna Oleksandrivna. – Kyiv, 2018. – 303 s.

14. Tkacheva V. V. Psihologicheskoe izuchenie semej, vospityvajushhih detej s otklonenijami v razvitii. / V.V. Tkacheva. – Moskva : Psihologija : MPSI, 2004. 192 s.

15. Tkacheva V. V. Tehnologii psihologicheskoy pomoshhi sem'jam detej s otklonenijami v razvitii : uchebnoe posobie / V. V. Tkacheva. – Moskva : AST : Astrel', 2007. –318 s.

16. Fjur Gurli. Zapreshhennoe gore. Ob ozhidaniyah i gore, svjazannyh s rebenkom, rodivshimsja s osobennostjami razvitija / Gurli Fjur; per. s shvedsk. T. Antonchik. – Minsk : OO «BelAPDiIM», 2008. – 84 s.

17. Khmyzova O. V. Orhanizatsiia psykholokorektsiinoi roboty z batkamy ditei z osoblyvymy potrebamy yak skladova tsilisnogo protsesu rannoji sotsialnoi reabilitatsii / O. V. Khmyzova, N. V. Ostapenko // Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka : naukovy-metodychnyi zhurnal. – 2011. – № ¾. – S. 203–211.

18. Tsarkova O. V. Fenomen psykholohichnogo vidtorhnennia dopomohy u batkiv, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy potrebamy / O. V. Tsarkova // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii : Psykholohichni nauky. – 2014. – Vyp. 2.12. – S. 208–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2_12_40.

19. Shulzhenko D. I. Psykholoho-pedahohichni problemy emotsiinykh staniv batkiv ditei rannoho viku z porushenniamy rozvytku / D. I. Shulzhenko // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seria 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia : zb. nauk. prats. – Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. – Vyp. 34. – S. 178–184.

Illiasenko T.D., Zhuk T.V. The topical issues of psychological assistance to parents raising children with developmental disabilities. *The article reviews the studies on psychological problems faced by parents raising children with developmental disabilities, and examines the methodological issues concerning psychological assistance to them. In particular, the article examines various psychological protections appearing at such parents; the leading one is the subconscious rejection of a real child with developmental disorders and the associated non-recognition of existing disorders. The result is a semantic barrier between parents and professionals working with children, which becomes an obstacle to their cooperation.*

Parents' typological responses to children's developmental disorders and related models of family education are revealed; especially various forms of hyperprotection predominate, which do not contribute to children's development and social integration.

The tasks of psychological support for parents are outlined, such as: mitigation of the psychological trauma; help to accept their child's developmental disorder and to develop an adequate attitude to the tasks of his/her education; improvement of relationships in the family, in particular, communication with a child having mental and physical disabilities; development of parents' psychological-pedagogical competence and mastering by them of such interactions with their child that contribute to the child's development and social integration; improvement of social functioning of the family.

The methods and specific techniques for diagnostic and psychological correctional work with parents are also considered in the article. In particular, the emphasis is placed on early intervention based on parents' active participation, which contributes to their adequate perception of their

child's developmental opportunities and to mastering the skills of psychological and pedagogical work with the child.

The inclusive resource centres, being formed in Ukraine now, can become centres for the introduction of psychological support for parents.

Key words: *parents raising children with developmental disabilities, psychological protection, hyperprotection, psychological support, psychological diagnosis, psychological correction, psychological and pedagogical competence*

Відомості про автора:

Ілляшенко Тамара Дмитрівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, Київ

Жук Тамара Василівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, Київ

Iliashenko, Tamara Dmytrivna, Ph.D. in Psychology, Senior Researcher, leading researcher of the Ukrainian Scientific and Methodological Center for Practical Psychology and Social Work, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Zhuk, Tamara Vasylivna, PhD in Psychological Sciences, Leading Researcher, Ukrainian Scientific and Methodological Centre for Practical Psychology and Social Work, the National Academy of Educational Sciences, Ukraine.

E-mail: tamara.dmitryevna@gmail.com

УДК 37. 015. 32 (049)

Максим О.В.

СПЕЦИФІКА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Максим О.В. Специфіка ціннісних орієнтацій підлітків з девіантною поведінкою. *Стаття присвячена висвітленню результатів дослідження специфіки ціннісних орієнтацій підлітків з девіантною поведінкою. У статті розглянуто компоненти*